

Hogyan készítsünk Szellemet? Fichte az énről és a halhatatlanságról

Mesterházi Miklós
CSc, filozófiatörténész,
mesterhazi.miklos@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.54310/Elpis.2024.2.10>

Filozófiatörténeti előadásai egy pontján Ernst Bloch megkockáztat egy feltevést a Kanttól Fichtén át az abszolút idealizmusig vezető út logikájáról: úgy véli, ebben a logikában a transzcendentális szubjektumnak – ahogy ezt Fichte interpretálja Kant nyomán – kulcsszerep jutott. Mármint a kérdés, hogy empirikus énünket miféle kötelék fűzi és hogyan, ehhez a magasabb szubjektumhoz, amely voltaképp mi magunk vagyunk, eredendően is bonyolult, és csak még bonyolultabbá válik, amikor Fichte kitérőképpen a halhatatlanságunk mellett szóló érvet kovácsol belőle. Tanulmányomban arra mutatok rá, hogy az, ahogy intellektuális és erkölcsi elköteleződéseinket kibontva Fichte összeszövi a „nem életével” az individuumot, valóban megfelelő támpontot nyújthat a Kant és a nyomába lépő idealista gondolkodók közötti eszmetörténeti összefüggések értelmezéséhez.

Kulcsszavak: Ernst Bloch, Kant, Fichte, én, Énség, öntudat, halhatatlanság, az ember rendeltetése

How to Make a Spirit? Fichte on the Self and Immortality

At one point in his lectures on the history of philosophy, Ernst Bloch offers a hypothesis about the logical development from Kant through Fichte to absolute idealism: he thinks that in this logic, the transcendental subject – as interpreted by Fichte following Kant – plays a key role. Now, the question of what kind of bond connects our empirical self to the higher subject that we ourselves are as intelligence – and how this connection is to be understood – is inherently complex, and only becomes even more complex, when Fichte evasively forges an argument for our immortality from it. In my study, I will point out that the way in which Fichte, by unravelling our intellectual and moral commitments, weaves together the individual with the “life of the species”, can indeed provide a useful starting point for interpreting the intellectual connections between Kant and the idealist thinkers who followed in his footsteps.

Keywords: Ernst Bloch, Kant, Fichte, Individuality, Self-Consciousness, Immortality, Vocation of Man

Valamikor a XVIII–XIX. század fordulója körül, ez tudvalévő, valami bűbáj folytán átalakul a filozófiai konstelláció. A filozófia, leporolva magáról a fenntartásokat, határvonásokat, a töprengést ama szakadékról, melybe az emberi észnek jobb bele sem pillantania, átgörjű, újjáteremti a „mit tudhatok?” kérdésével való küzdelemben megfáradt hősét, az emberi ész, hogy az tetőtől talpig fénylő páncélban mint Szellem vágjon új kalandba. S történik ez úgy (itt sok mindent kellene pontosítanom, de nem teszem), hogy akik végbeviszik ezt a fordulatot, úgy tartják, csak továbbmennek azon az úton, amelyet Kant tört előttük, még ha ő maga, mármint Kant, képtelen volt is érdeme szerint fölmérni saját filozófiai forradalmának súlyát. Csak el kell törölni bizonyos korlátokat (noha Kant épp e korlátok elfogadásában és elfogadtatásában vélte megpillantani mondanivalója lényegét), csak következetesebbé kell tenni Kantot magát (noha Kant éppen nem következetlenségnek gondolta megtorpanásait), csak ki kell tölteni bizonyos hiányokat (noha Kant épp ezektől a ballasztoktól akart megszabadulni). Furcsa története ez a kanti inspirációnak, amely történetnek a során (finoman szólva) nem mindig érhető, épp miért emelnek az utódok kalapot Kant előtt, és miért találják úgy, ha épp úgy találják, meg kell őt feddnie, és be kell vallanom, legalábbis én nem igazán látom azt a szálát, amely kézenfekvővé tudná tenni a filozófiának ezt az átbucskázását saját fején: a pontot, ahol ez a varázslatos átváltozás elkerülhetetlennek, magától értetődőnek, vagy legalábbis valami ilyesminek tűnhetett.

Szóval csak kísérletképpen: tán nem oktan megpróbálni a nyomába eredni Ernst Bloch egy finom utalásának, amelyet lipcei filozófiatörténeti előadásainak egyikén ejtett el Kantról:

Mármost van egy különös megjegyzés, amely a második kiadásból [*A tiszta ész kritikájának* második kiadásából] töröltetett, hogy tudniillik a magában való dolog, az az Én, a magában való dolog mi vagyunk. [...] [E]z az egészen távoli valami, a gondolkodáson túli hirtelen visszahajlik magába a megismerés transzcendentális szintézisébe. A magában való dolog csak azért kuksol egészen távol, valahol hátul, mert olyan nagyon közel van, mert ő a középpont; maga az *a priori* bennünk, ezért is nem látjuk odakinn. [...] [A] magában való dolog, amely pedig szubsztanciaként szolgál az objektív külvilág számára, hogy el ne illanjon a jelenség, mint valami boszorkányos varázslat füstje, visszakerül a transzcendentális szintézisbe magába, és odakünn csak az üresség marad. [...] Ott visszhangzik ebben Eckhart mester is: a világmegismerés önismeret lesz. A világ lényege a bensőben [*im Gemüte*] lakozik, mondja Eckhart. Ez a nagyon német örökség bukkann föl Kantnál, és bontakozik ki később a fichtei idealizmusban, hogy aztán Schellingnél elhagyva ezt a szűkösséget újra meghódítsa a természetet és Hegelnél az egész történeti világot. De ez az átjutás a szoroson, az aggódo töprengésen, az önmagunkban-lét sötét magányán Kantnál egyetlen aperçuban játszódik le, és az aztán tovább hatott.¹

¹ Bloch 1985, 90–91.

Bevallom, a szóban forgó kanti *aperçure* nem sikerült rálelnem *A tiszta ész kritikájában*,² de bízom annyira Bloch filozófiatörténeti tájékozottságában és szövegmemóriájában – mindenképp jobban, mint a sajátomban –, hogy olybá vegyem, azoknak a kilengéseknek a kritikája, melyeket az ész Énünk (a lélek) tárgyában elkövetni hajlik, valóban hosszú árnyékot vet, és ez az árnyék arra is rásik, amit emberésszel okosabb nem firtatunk. Nem ez persze az, ami a tiszta ész paralogizmusainak bírálatát igazán izgalmassá teszi, hanem ami abból a látható dolgok térfelére esik: a filozófiatörténet – bár lehet, hogy elfogult vagyok – legszebb, legbehízeltőbb okfejtésének, a descartes-i érvelésnek a cáfolata, tudniillik hogy az nem a második lépésben romlik el, amikor is Isten egy némileg körben forgó érvelésbe keveredik, és nem is azon a kissé szörszálhasogató problémán bukik el, hogy vajon megengedhető-e a *cogito*-tételben, tekintettel a csaló démonra, az a „tehát”. Hanem egy apróságon, a személyragon. Mivelhogy amiben nem kételkedhetem, ha épp gondolkodom, az – mint Georg Christoph Lichtenberg megjegyezte – csak annyi, hogy „van egy gondolat”, és ami több ennél – a személyrag a létigén és vele becses személyünk –, ahhoz több kell, eszünk használata és a tapasztalat, meg saját beleszötsztségünk egy közös világ tapasztalásába, ideértve az idealizmus kanti cáfolatát is. Ami árnyékot a minden gondolatunkat szükségképp elkísérő „Ich denke” Énje a másik világra vet, vehetnénk olybá, kerék, amelyik forog, de nem forgat.³

Bár a dolog azzal a valamivel, ami talán én vagyok, és talán sokkal inkább vagyok én, mint gondolnám (bár mintha nem volnánk bemutatva egymásnak), ennél azért

2 Talán az alábbi sorokról van szó: „[A]z a Valami, ami a külső jelenségek alapja, ami érzékünket annyira befolyásolja, hogy képzetei lesznek a térről, materiáról, alakról stb., ez a Valami, amit *noumenon*nak (jobban mondva transzcendentális tárgynak) nevezünk, egyúttal a gondolatok szubjektuma is lehetne, habár [wiewohl] azzal, ahogy külső érzékünket befolyásolja, nem képzetek, akarat stb. szemléletének birtokába jutunk, csupán a térről és annak meghatározóiról nyerünk szemléletet.” És lejjebb: „Anélkül azonban, hogy belemennénk ilyen hipotézisekbe, általánosságban megállapíthatjuk, hogy ha lelken magát a gondolkodó lényt értem, akkor helytelen maga a kérdés, hogy azonos-e a materiával (amely nem magában való dolog, hanem csupán a bennünk levő képzetek egy fajtája), vagy nem; hisz magától értetődő, hogy egy magában való dolog más természetű, mint azok a meghatározók, amelyek csupán állapotát adják. – De hasonlítsuk most össze a gondolkodó lényt a matéria helyett az intelligibilis dologgal, amely a külső jelenség – amit materiának nevezünk – alapja, s mivel ez utóbbról semmit sem tudunk, nem is mondhatjuk, hogy tőle a lélek belsőleg különbözik.” (Kant 2004, 698–99; [A 358, 360].)

3 Ez persze Kant szemével nézve a dolgot nem igaz, mert bár az Énnek (önmagunknak) kétféleképpen is tudatában vagyunk, „egyszer a pusztá gondolkodás énjeként, aztán meg a belső észlelésésként”, „önmagunk tudata csak önmagunk jelenségét tárja elénk, s nem magában véve mutatja meg az embert”; „[ö]nmagunk megismerésére, mármint abban az értelemben, hogy miként is van önmagában megalkotva az ember, semminemű belső *tapasztalattal* nem tehetünk szert, az az ember természetrajzából sem táruul elénk, azzal egyedül szabadságunk tudata szolgálhat” (Kant 2005, 40, 1j). Így nézve „a lélek is magában való dolog”, hiszen szabad. „Mert kauzalitása nem fejlemény megint csak, hanem ő maga saját, magamagából merített mozgató okaira hallgatva cselekszik. Mint magában való dolog, cselekedeteit egyáltalában nem az idő rendjében viszi végbe, hanem azok csak így jelennek meg számunkra. Ekképp szüntethető meg az antinómia, hogy ugyanis a világban [egyszerre] van szabadság és szükségszerűség, amennyiben megmutatjuk, hogy ezek nem valódi *oppositumok*, mert különböző objektumokra nézvést állnak, nevezetesen az előbbi a noumenális világra, a másik pedig a phaenomenálisra; és ezért egyszerre mindketten lehetségesek.” (Kant 2013, 407.)

komplikáltabb, és mindenképp komplikáltabbá válik, amikor Kant transzcendentális idealizmusa áthangszereltetik. Amely áthangszerelésnek Fichte habozás nélkül szeret is ejti. Mert „mindannak, ami az ész, magában az észben kell megalapozva lenni, mindazt belőle magából és nem valami rajta kívül levőből kell megmagyarázni, mert a rajta kívül levőhöz az ész nem juthat el anélkül, hogy fel ne adná magát”.⁴

Mármost az az Én, amely/aki körül mindaz forog, ahogy Fichte újrameséli Kantot, és amelytől/akitől elrugaszkodik az a (lenyűgöző, bár talán követhetetlen) vizsgálódás, amelynek a során Fichte belülről letapogatni próbálja a tapasztalatot,⁵ törékeny egzisztencia (a szót most abban az értelemben használva, ahogy valakiről azt mondjuk: *kétes egzisztencia*). Legalábbis első ránézésre az.⁶ A reflexiónak kell kihámozni abból, ahogy Énünkéről mindközönségesen gondolkodunk; nem objektum, mert akkor egy másik szubjektumot kellene hozzá keresnünk, hogy elgondolkodjon róla, nem is szubjektum, ha egyszer el kell gondolkodnia magáról – azonos szubjektum-objektum,⁷ és nem is annyira van, mint inkább cselekvés. Csak az tartja benne a lelket, hogy nem lehet nem belátni,

4 Fichte 1981a, 79.

5 „A tudománytan röviden így összegezhető: Az ész lényege abban áll, hogy önmagamát tételezem, de ezt nem tudom megtenni anélkül, hogy önmagammal egy világot, mégpedig egy meghatározott világot, szembe ne állítanék.” (Fichte 2002, 9.)

6 Pompás összefoglalása a *Tudománytan* alaplépésének az a polémikus jegyzet, amelyet Fichte az *Über den Grund unseres Glaubens an eine göttliche Weltregierung* című írásához fűz: „Akkor hát magának az Énnak az okára [*Grunde*] kellene rákérdezni. A *Tudománytannak* címzett kétségkívül eredeti kérdések közül ez azonban történetesen egyedül annak a legújabb göttingeni metafizikusnak volt fönntartva, aki a *Tudománytanról* írt recenziójában a *Göttingische Gelehrte Anzeigen* lapjain azt valóban föl is tette. Hogy micsoda alakokkal nem akad össze az ember, ha filozofikus évszázadunkban filozófiával foglalkozik! Hisz képes-e magamagát az Én megmagyarázni, akarhatja-e egyáltalán, hogy megmagyarázza magát anélkül, hogy ki ne lépne magából, és meg ne szűnnék Énnak lenni? Ahol akárcsak érdeklődni is lehet a magyarázat felől, az biztosan nem a tiszta (abszolút szabad és önálló) Én; mert minden magyarázat függővé tesz. Ugyanebből a fajtából való, és ugyanebből a szellemből fakad a szóban forgó recenzensnek az a vádja, hogy a *Tudománytan* elmulasztotta volna bizonyítani a maga alaptételét – nem nyelvból: alaptételét! Ha az a tétel, melyből a *Tudománytan* kiindul, bizonyítható volna, épp ennél fogva nem volna alaptétel; hanem az a magasabb tétel volna az, amelyből bizonyítanánk, és abból indulnánk ki ennél fogva. Minden bizonyítás valami voltaképp bizonyíthatatlant előfeltételez. – Amiből a *Tudománytan* kiindul, nem megragadható és nem is fogalmi formába önthető, csak közvetlenül szemlélhető: akiben nincs meg ez a szemlélet, annak a számára a *Tudománytan* szükségképp megalapozatlan és merőben formális valami marad; és az ilyennek ez a rendszer sem tud mit kezdeni. Nem itt kerítek sort először erre az őszinte vallomásra; de valahogy szokássá vált, hogy ha már az ember egyáltalán valami nyilatkozatot tett, azt minden egyes ellenfele előtt külön is meg kell tennie, és ezen a legkevésbé sem szabad bosszankodni; és ennek a kötelességemnek szóban forgó ellenfelemmel szemben legott örömmel eleget is teszek. A *πρωτον ψευδος* (első tévedés, első csalódás), amelynek áldozatul esett, abban áll, hogy nem vált kellőképp világossá számára: hogy lehessen egyáltalában igazság, kivált közvetett (következtetések közvetítette) igazság, ahhoz adva kell legyen valami, ami közvetlenül igaz. Amint ezt belátja, kutasson mindaddig ez után a közvetlen valami után, míg csak rá nem lel. Akkor majd képes lesz megítélni a *Tudománytan* rendszerét, mert csak akkor fogja megérteni; ami, dacára többszöri bizonykodásának, eddigél nem sikerült, mit is a fenti észrevételeket hideg fejével mérlegelve talán ő maga is valószínűnek talál majd.” (GA I,5, 350.)

7 Fichte 2002, 30.

legalábbis nem lehet nem belátnia annak, aki gondolkodik (aki meg nem, azt hiábavaló is volna meggyőzni próbálni).⁸ Voltaképp variáció a minden gondolatomat szükségképp kísérő kanti *Ich denke* Énjére, analitikusan adódik abból, hogy hiszen gondolkodom,⁹ bár nem mindenkinek adatik meg, hogy eltűnődjön ennek az implikációin:

[n]em mintha nélkülöznék a pusztá eszesség és szellemiség értelmében vett tiszta Én fogalmát, mert akkor éppúgy fel kellene hagyniuk azzal, hogy ellenvetéseket tesznek, mint ahogy egy fatuskónak fel kell hagynia ezzel; nem ennek vannak híján, hanem e fogalom fogalmának, ehhez nem tudnak felemelkedni. [...] [H]ogy nem tudják elgondolni, annak oka nem gondolkodói képességük különleges gyengesége, hanem egész jellemük gyengesége.¹⁰

Akárhogy is: semmiképp sem keverendő össze az individualitás énjével, amelynek már nem pusztán a logika rajzolja meg a körvonalait (Fichte megszívlelte, ami Kantból a tárgyba vág, hogy „én voltunk és az individualitás nagyon különböző fogalmak, és az utóbbin nagyon világosan látszik, hogy összetett”).¹¹ Ám ez az Én, amely/aki bennünk gondolkodik, úgy tűnik, éppen nem kevesebb becses személyünkél: mintha eredendően súlyosabb, tekintélyesebb valami/valaki volna a megismerés szerkezetének megrajzolásához szükséges absztrakciónál, és súlyosabb és tekintélyesebb az individualitásnál. Az Én, amely/aki bennünk gondolkodik – mert az csak tévedés:

a legnagyobb tévedés és a kor [a tökéletes bűnösség kora] összes többi eltévelyedésének igazi oka az, ha egy egyén azt képzei, hogy létezhetik és élhet, gondolkodhatik és cselekedhetik önmagáért, és ha egyvalaki azt hiszi, hogy ő maga, ez a meghatározott gondolkodó személy a gondolkodó a gondolkodásban, holott ő csupán egyes gondolata az egyetlen általános és szükségszerű gondolkodásnak.¹²

Amitől sokkal bonyodalmasabb, mint elsőre tűnhetett, hogy hogyan is állunk vele, már-mint Énünkkel, aki bennünk gondolkodik. Mondanám: hadd világítsam meg a dolgot egy kitérővel, amelynek Fichte csak mellesleg ejti szerét, bár igazán nem mellékes ajánlatot téve benne, de mint majd kitűnhet, a *megvilágítás* nem épp a legtalálhatóbb kifejezés.

Arról (talán nem is) kitérőről van szó, amely arra vállalkozik – és ez még a merész vállalkozásoktól vissza nem éppen riadó Fichtétől sem csekélyesség –, hogy megbizonyítsa előttünk, meggyőzőbben, mint előtte bárki bármikor, halhatatlanságunkat. Hogy ami

8 „A tudománytan mit sem tud kezdeni az olyan emberrel, akiben nincs meg a szabadságnak ez a képessége [tudniillik hogy „a gondolkodást ismét elgondolja”], és nem gyakorolja azt”. (Fichte 1981a, 114.)

9 Fichte 1981a, 108.

10 Fichte 1981a, 112–13.

11 Fichte 1981a, 112.

12 Fichte 1981b, 437.

az érzékek világának realitását illeti, a tekintetben könnyen zavarba ejthetők vagyunk, mármint ha akképp gondoljuk, szépecskén elálldogál az a maga lábán, az Fichte szerint úgyszólván magától értetődik (*Az ember rendeltetésének* második szakasza szerint mindenképp hibátlanul demonstrálható), legalábbis azok számára, akik a szabadságot választják öneszméletük kiindulópontjául, hiszen „a jelenvaló világ valójában csak az erkölcsi kötelesség által létezik egyáltalán a számunkra”.¹³ Csak a realitás iránt érzett olthatatlan vonzalmunk kötelez el bennünket amellet, hogy akceptáljuk az érzéki világ önállóságát és törvényeit, a realitás iránt érzett vonzalmunkat azonban csak azért tarthatjuk okkal többre merő hóbortnál, mert ráeszméltunk rendeltetésünkre: arra, hogy a gyakorlati ész törvényeinek engedelmeskedni rendeltettünk. Olyasfajta bizonyosságot, amely egyszerre szól önmaga mellett, és szolgál érvekkel arra, hogy nem üres képzelgés, amit értelmünk ügyleteiről tudni vélünk, csak az akaratunkat meghatározó ész kínálhat nekünk. Csak ez, *a döntésem*, hogy a semmi külsőre rá nem szoruló ész hangjának engedelmeskedem, csak ez szolgálhat támasztékul mindannak, amit világunk tartozékának szeretnénk tartani:

[N]em állítólag kívülünk létező dolgok, amelyek számunkra csak annyiban léteznek, s amelyek számára mi csak annyiban létezők, amennyiben már tudunk róluk, s ugyanígy nem képzelőerőnk és gondolkodásunk üres képalkotása, melynek művei valósággal mint ilyen művek, mint üres képek jelennének meg, nem ezek, hanem a szabadságunkba és erőnkbe, valóságos cselekvésünkbe és az emberi cselekvés meghatározott törvényeibe vetett szükségserű hitünk alapozza meg mindazt, amit a kívülünk létező realitásról tudunk: azt a tudatot, amely maga is hit csupán, minthogy hiten alapul, de olyan hit, amely szükségszerűen következik amabból.¹⁴

Így nézve a természet merényletének, a halálnak a fenyegetése elpárolog: a természet magával babrálna ki, ha *valóban* sikerülne eltennie bennünket láb alól – hisz bennünk rejlik önnön lehetőségfeltétele, nem létezhetnék, ha mi nem volnánk, vagy ha csupán az ő hatalmának volnánk alávetve –,

még természetes életemet, azt a módot, ahogyan a belső, láthatatlan élet a véges tekintete előtt megjelenik, még azt sincs módja megsemmisíteni a természetnek, mert különben képesnek kellene lennie arra, hogy önmagát megsemmisítse; a természet csupán az én számomra és az én kedvemért létezik, s nincsen, ha én nem vagyok.¹⁵

Persze, ha az egyes szám első személyű névmás nagy becsben tartott énünkre, kinek-kinek a magáéra utalna, az érv, amely Fichtének annyira tetszett, hogy *Az ember rendeltetése*

¹³ Fichte 1981c, 375.

¹⁴ Fichte 1981c, 347–48.

¹⁵ Fichte 1981c, 410.

után *A jelenlegi kor alapvonásaiban* is előhozakodott vele, gyenge lábakon állna. Meglehet, valóban el tudom képzelni („látni”, lelki szemeimmel) a tulajdon temetésemet, és ettől talán képzelhető volna, hogy valahogy én is, a „természet” is túléltük a haláloamat, csak hát ez csekély vigasz: fölötte kérdéses, hogy mi ketten, akit – mint elképzelem – temetnek, és aki „nézi”, valóban ugyanaz a valaki vagyunk. Ő, akit, mint képezem, temetnek, csak képzeletem játéka.¹⁶ Csak hát igazából nem erről van szó. Énünk, illetve akiről voltaképp szó van, Énünk nagy é-vel, intelligencia voltunk, valamiképp átjáró valami magasabbhoz – „az ész az egyetlen magában való, és az individualitás csak akcidentális”¹⁷ –, átjáró nem is annyira számunkra, mint ama magasabb valaminek a számára: igazi életünk a szellem örök élete, amely csak az érzéki szemléletben és annak kedvéért, meg hogy individualitásunknak udvaroljon, szárazodott szét látszatra véges életekre; voltaképp erre az örök életre vagyunk „mértetve”. És meglehet, ha így nézzük, hogy itt alant mégiscsak meghalunk, az épp az örök élet mellett bizonyít:

Éppen azért, mert [a természet] megöl engem, éppen azért kell újra életre keltenie; jelenvaló életem csupán a természetben kifejlődő, magasabb életem előtt tűnhet el, s amit a halandó halálnak nevez, az csupán a második feléledés látható jelensége. Ha a földön egyetlen eszes lény sem halna meg, aki egyszer megpillantotta a napvilágot, akkor nem volna alapunk új égre és új földre várni: a természet egyedül lehetséges célja, nevezetesen hogy megjelenítse és megőrizze az ésszt, ez a cél már idelent teljesülne, s köre le volna zárva. De a természet, abban az aktusban, amellyel megöl valamely szabad, önálló lényt, egyben ünnepélyes, minden ész számára nyilvánvaló lépéssel túlhalad ezen az aktuson, s az egész szférán, amelyet ezáltal lezár; a halál jelensége az a létra, amelyen szellemem átlép új életemhez és a számomra való természethez.¹⁸

Azért nem merném állítani, most már világosan látnám, hogyan is állunk egymással én meg Ő. Az ész egységes és önmagával azonos élete – magyarázza a dolgot Fichte –

csupán a földi szemlélet által és a földi szemléletben bomlik fel különböző individuális személyekre, akik csakis ebben a földi szemléletben és e földi szemlélet által, de semmi esetre sem magukban valóan, a földi szemlélettől függetlenül vannak és egzisztálnak [...]. [A] különböző individuális személyek valójában az egységes észből erednek, és láthatják, miért kell szükségszerűen megmaradniuk a személyes egzisztenciába vetett hitben mindazoknak, akik a tudomány segítségével nem emelkedtek felül a földi szemléleten.¹⁹

16 Talán nem egészen korrekt módon, de voltaképp egy komolyan vehető fejtegetést parafrázáltam: Williams 1999, 39–40.

17 Fichte 1981a, 113.

18 Fichte 1981c, 410.

19 Fichte 1981b, 438.

És csak hogy félre ne értsük őt, kifejezetten a kedvünkért – bár ettől válik igazán zavarba ejtővé a magyarázat – zárójelben mindjárt hozzáteszi:

Hogy félre ne értsék azt a tételt, csupán mellékesen és jelenlegi célomtól teljesen függetlenül hozzáfűzöm a következőket: a földi szemlélet, legalább az emlékezés alakjában, megmarad az örök életben is, mint annak alapja és hordozója, ennél fogva megmarad minden, ami benne van ebben a szemléletben, így az összes individuális személy is, akikké az egységes és felbomlott e szemlélet következtében; szó sincs róla tehát, hogy állításom tartalmazna valami olyasmit, ami ellentétes az individuális fennmaradással, ellenkezőleg, ez az állítás ennek egyetlen elfogadható bizonyítéka.²⁰

No igen, itt van a kutya elásva: mert – s ebben Fichtének kétségkívül igaza van – ahhoz, hogy bárki, az örök életbe átlibbenve, azt gondolja magáról, én vagyok, csak épp az örökkévalóságba átlibbenten (hogy egyáltalában eszébe jusson bármi ilyesmit gondolni), ahhoz emlékeznie kell (saját emlékeiként kell emlékeznie) az emlékeimre. És meglehet (Strawson szerint meg: el tudjuk képzelni), onnan a magasból (levetkezve a csak a földi szemlélet diktálta kötöttségeinket) valamiképp mégiscsak meg tudjuk őrizni valaha eleven kötődéseinket, és jobb is, ha meg tudjuk, nehogy megfeledkezzünk – valamiféle nézőpontokká szublimálódván, megfosztva a kapaszkodóktól, amelyek (a földi szemléletben) azonosságunkért szavatoltak – önmagunkról.²¹ El tudjuk képzelni (talán csak mert javíthatatlanul karteziánusok vagyunk),²² bár ez a légies kötöttség idővel (amely legalábbis itt, alatt, nem mulaszt el múlni) elhalványul, ám ahogy Fichte kitérőféleképpen elmagyarázta nekünk a dolgot, voltaképp az sem egészen magától értetődő, értünk-e bármit is, eloszolván a földi szemlélet köde, amely köd földi dolgainkat nem annyira elrejtette, mint inkább éppen hogy alakot adott nekik. Csakhogy miként emlékezhetnék (már ha joggal használhatom a személyragot) emlékként emlékeimre, ha egyszer életemnek ott, az immár rászabott természetben, az én földi életem nem epizódja volt vagy kezdete, hanem csak valami, ami csak annyira része egy életrajznak, mint, mondjuk, az álmok. Emlékeztetnék rá: természetes életem az a mód, „ahogyan a belső, láthatatlan élet a véges tekintete előtt megjelenik”. Elménk természetéhez tartozik, még ha mulatságos bonyodalmakat okoz is néha, hogy képesek vagyunk „nézőpontot váltani”, vagy éppen „magasabb nézőpontról” szemlélni a dolgainkat. De nevezhető-e magasabb nézőpontnak, ahonnét kukucskálhatnék akár én is, ahonnan ami életem története volt, mondjuk – bár bizonyára sántít a hasonlat –, álomnak látszik? Persze, valamiképpen az álmok is epizódok a biográfiánkban, de nem szó szerint, csupán áttételekkel; túl sok mindent föl kellene adnunk abból, ahogy magunkról meg a dolgokról gondolkodunk,

²⁰ Fichte 1981b, 438.

²¹ Strawson 1959, 115–16.

²² Williams 1999, 125.

ha komolyan epizódszámba kellene vennünk őket. De ez csak bonyodalmaink fele: az én álmatag magam álmodom, de hogy magam volnék, aki azt álmodom, hogy álmodom, ami nekem az életem, az kétségesnek tűnik a szememben. Ahogy már idéztem:

Az ész [...] egységes és önmagával azonos élete csupán a földi szemlélet által és a földi szemléletben bomlik fel különböző individuális személyekre, akik csakis ebben a földi szemléletben és e földi szemlélet által, de semmi esetre sem magukban valóan, a földi szemlélettől függetlenül vannak és egzisztálnak.²³

Fichte persze valahogy úgy beszél a dologról (no igen, úgy szoktunk róla beszélni), mintha csak átöltöztünk volna ahhoz a másik, örök létezéshez. Ám ha valaki, aki esetleg mégis én vagyok, annyira másképp látván a dolgokat, mint a földi szemlélet mutatta, hogy mintha csak álmodná/álmodta volna, amiről én úgy gondoltam, hogy nem álmodom, honnan tudhatnám én, hogy ő én vagyok, s honnan tudhatná ő, ha egyszer semmit magára nem öltött, ami bárki „valaki” azonosításához szükségeltetik? Mivel hogy intelligenciánkat személyes birtokragokkal ruházassuk föl, szükségünk van arra a sok megbízhatatlan vacakra (és utaltam már rá, szükségünk van Fichte szerint is), ami bennünket, túl azon, hogy intelligenciák vagyunk, valakivé tesz, valakivé, akire számtalan aki, akit, akivel stb. kezdetű leírás agghatható, és pedig joggal; aki, ha tetszik, objektuma is szemléletünknek tehát, objektuma a külső szemléletnek is, és pedig önmagunk szemében is szükségünk van, ha valakiként szeretnénk gondolni magunkra – ha szükségünk van elkerülhetetlenül, akkor nem egészen magától értetődő, hogy bármi okot találhatnánk azt gondolni, hogy ő, aki álmodja, amiről azt hittem, hogy nem álmodom, én volnék: nem bírnám meg sem látni (azonosítani) „őt”.²⁴

De ezen talán fölösleges is tündődnöm – mert akkor, ott, levetve a földi szemléletet, nem kell azon elakadnom, hogy talán nem is én vagyok az a valaki más, aki vagyok, illetve akinek voltaképp lennem kellene. Akkor ott már nemcsak a filozofálás által homályosan, hanem színről színre fölismerhetem, hogy tévedtem, amikor (a földi szemlélet korlátai között) úgy képzeltem, én vagyok („ez a meghatározott gondolkodó személy”) „a gondolkodó a gondolkodásban”.

Abban a légiességben, amilyen légies valamiként Énünk mint intelligenciánk általában, elvonatkoztatva még földi kötelmeinktől, bemutatkozott, kettőnk köteléke (mármint empirikus énünké és az övé) még akár problémátlanak is tűnhetett, a kérdés meg, hogy miképp is kellene gondolkodnunk – ha épp ezen találtunk volna eltűnődni – a majdani „majdnem vagy talán önmagunkkal” találkozásról, akár tárgyatalannak is tűnhetett volna, mindaddig legalábbis, amíg Fichte a halhatatlanság receptjével zavarba

23 Fichte 1981b, 438.

24 Az önmagunkkal találkozás (önmagunkra lelés) „odaát” persze mindenképp fogas kérdés, lásd Inwagen 1978.

ejtővé nem tette a dolgot. De talán már eredendően sem így volt egészen – utóbb kitűnt (bár ez már inkább *A boldog élet útmutatójának* Fichtéje), amögött a valami/valaki (az Én mint szemlélet) mögött (amely „csak a formáját tartalmazza az Énnek”), ami/aki csak valamiféle formális feltételnek tűnhetett, hogy az öntudat fölépíthesse világát, egy jóval robusztusabb valami/valaki áll, az övé volt gondolkodásom, és most visszatér Öhöz. Nem merném állítani, hogy így most már világos a számomra, hova is keveredtünk Fichte mellékesen és voltaképpeni céljától függetlenül, kifejezetten a kedvünkért tett megjegyzésével a halhatatlanságunkról. Ami azonban bátran mellékes körülménynek mondható. Mert amúgy voltaképp félreérthetetlen, mit akar lelkünkre kötni az Én eszméjével folytatott játék: hogy gondolkodó lényekként földi szemléletünkben („itt a porban”) „mégis csak egy nagy, ismeretlen úrnak / vendége” vagyunk. Ahogy Fichte látja a dolgot, eszes lényekként már csak eszünk használata (és az arra való reflexió) révén is a lekötölezettjei vagyunk valami nálunk (becses személyünknel) nagyobbak.²⁵ Valami nagyobbak, ami mégis öntudatunkhoz tartozik: „Öntudat egy öntudat számára. Csak ezáltal van valóban; mert csak ebben jön létre számára egysége másletében. [...] Ezzel előttünk van már a szellem fogalma.”²⁶ Bár a *Tudománytan* második bevezetésében Fichte óva int „egy különös felcseréléstől”, az „Énnek mint intellektuális szemléletnek és ez Énnek mint eszmének” a felcserélésétől²⁷ – „az előbbiből indul ki, az utóbbival fejeződik be a tudománytan”²⁸ –, de mintha kezdet és vég összehajlanának: az Én, az a valami, ami bennünk gondolkodik, nem lehetne az, ami, ha nem cipelné elkötelezettségeink terhére mint szellem, amelyben önmagunkat látjuk viszont, és amely ugyanakkor magában foglalja „a nem életét”: az ember rendeltetését, hogy ugyanis (e rendeltetés földi részében) „az ész tiszta lenyomatává művelje ki magát”.²⁹ Még ha evvel rendeltetésünk nem is telik be, mert nem is telhet be a történelem körén belül: részben, mert akkor mivel foglalkoznának a késői nemzedékek, célok híján örök vesztéglésre ítéltetvén, bár ez csak mellékes érv; részben meg, mert a történelem nem igazán az a közeg, ahol a jóakarát értékén számoltatik el – a történelemben bír haladás fakadni a rosszból is akár.

Az a szűkösség, amelyet Bloch – korábban idéztük – Fichtének fölróni gondolt, voltaképp nagyon is levegős, és szükségképpen az, ha az Én el szeretné bírni a terhet, melyet

25 „Minden individuum be van zárva a tiszta szellem egyetlen nagy egységébe.” (Fichte 2004, 437.)

26 Hegel 1973, 100. (Tudatában vagyok, hogy Hegel bekezdését kiragadtam a kontextusából.)

27 „Az Én eszméjében és az Énben mint szemléletben csak az a közös, hogy az ént egyikben sem individuumként gondoljuk el; az utóbbiban azért nem, mert Én-voltunk meghatározásában itt még nincs benne az individualitás, az előbbiben, megfordítva, azért nem, mert az általános törvények szerint történő művelődés következtében az individualitás eltűnt. Anyiban viszont ellentétesek, hogy az Én mint szemlélet csak a formáját tartalmazza az Énnek, és ebben egyáltalában nem vesszük figyelembe az Én voltaképpeni anyagát, amely csak azáltal gondolható el, hogy az én elgondol egy világot, míg a másikban Én-voltunk teljes anyagát gondoljuk el.” (Fichte 1981a, 125.)

28 Fichte 1981a, 124.

29 Fichte 1981b, 430.

Fichte a nyakába varrt: hogy nemcsak az érzéki világért és individuum voltunkért kell jóátálnia, de lám, a tetejében még halhatatlanságunkat is garantálnia kell.

Ennyit arról, hogyan készítsünk egy *aperçuból* – amelyet a tetejében még csak meg sem találtam – Szellemet.

Bibliográfia

- Bloch, Ernst. 1985. *Leipziger Vorlesungen zur Geschichte der Philosophie 1950–1956. Band 4: Neuzeitliche Philosophie II: Deutscher Idealismus – Die Philosophie des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Fichte, Johann G. 1977. *Gesamtausgabe I,5. Werke 1798–1799*, szerk. Reinhard Lauth – Hans Gliwitzky. Stuttgart – Bad Cannstatt: Friedrich Frommann Verlag. [GA I,5]
- Fichte, Johann G. 1981a. „Második bevezetés a tudománytanba.” Ford. Endreffy Zoltán. In *Válogatott filozófiai írások*, szerk. Márkus György, 53–127. Budapest: Gondolat
- Fichte, Johann G. 1981b. „A jelenlegi kor alapvonásai.” Ford. Endreffy Zoltán. In *Válogatott filozófiai írások*, szerk. Márkus György, 413–701. Budapest: Gondolat.
- Fichte, Johann G. 1981c. „Az ember rendeltetése.” Ford. Kis János. In *Válogatott filozófiai írások*, szerk. Márkus György, 237–411. Budapest: Gondolat.
- Fichte, Johann G. 2002. *Tudománytan nova methodo*. Ford. Weiss János. Pécs: Jelenkor.
- Fichte, Johann G. 2004. „Zürichi előadások.” Ford. Weiss János. *Magyar Filozófiai Szemle* 48/3: 323–50.
- Hegel, Georg W. F. 1973. *A szellem fenomenológiája*. Ford. Szemere Samu. Budapest: Akadémiai.
- Inwagen, Peter van. 1978. „The Possibility of Resurrection.” *International Journal for Philosophy of Religion* 9/2: 114–21. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00138364>
- Kant, Immanuel. 2004. *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János. Budapest: Atlantisz.
- Kant, Immanuel. 2005. *Antropológiai írások*. Ford. Mesterházi Miklós. Budapest: Osiris.
- Kant, Immanuel. 2013. *Metafizikai és teológiai előadások*. Ford. Mesterházi Miklós. Budapest: Atlantisz.
- Strawson, Peter F. 1959. *Individuals: An Essay in Descriptive Metaphysics*. London – New York: Routledge.
- Williams, Bernard. 1999. *Problems of the Self*. Cambridge: Cambridge University Press.